АНАТОМІЧНІ ЛЯЛЬКИ ЯК ТЕХНІКА РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНА ОСОБЛИВІСТЬ ОТРИМАННЯ ПРАВДИВИХ СВІДЧЕНЬ ВІД ДІТЕЙ ПО ЗЛОЧИНАХ, ЯКІ БУЛИ ВІДНОСНО НИХ СКОЄНІ (СЕКСУАЛЬНЕ, ПСИХОЛОГІЧНЕ, ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ТОЩО) АБО СВІДКОМ ЯКИХ ВОНИ БУЛИ[1]

Назаров О. А.

DOI: 10.53672/ej.1.2023.04[1] Check for updates

Анотація. Діти, які зазнали сексуального, психологічного чи фізичного насильства або стали його свідками, нерідко не можуть словами пояснити, що з ними сталося: образна пам'ять у них розвинена краще за логіко-смислову, а словниковий запас обмежений. Назаров О. А. розглядає анатомічну ляльку як техніку, що компенсує ці обмеження під час опитування дитини психологом чи слідчим, і водночас аналізує ризики, які вона створює для достовірності дитячих свідчень. Спираючись на власну експертну практику та зарубіжні праці про навіюваність дитини-свідка, хибні й «відновлені» спогади (S. J. Cecі і M. Bruck, J. Shaw і S. Porter та ін.), автор описує чотири етапи методики: підготовку дитини (перенесення образу себе на ляльку, вправа на розрізнення правди й неправди), урахування вікових і статевих особливостей, саме опитування лише з відкритими запитаннями та складання довідки, де дослівно фіксують запитання психолога й відповіді дитини без правової оцінки. Обґрунтовано, що лялька доречна приблизно з чотирьох років, коли розвивається сюжетно-рольова гра; особливо корисна вона з дошкільниками, молодшими школярами, хлопчиками й дітьми з відставанням у розумовому розвитку. Автор радить нейтральні дерев'яні ляльки з правильними пропорціями тіла, але без статевих ознак, щоб не провокувати навіювання, і водночас наводить аргументи прихильників ляльок зі статевими органами. Окремо проаналізовано причини дитячого мовчання (страх, сором, погрози, «підкуп» подарунками, нав'язане почуття провини, недовіра дорослих, бажання вберегти близьку людину) і дії, що виходять за межі компетенції психолога: власне «розслідування», висновок про наявність насильства, обіцянки дитині. Підсумок статті: зображення дитиною насильства на ляльці саме по собі не доводить факту злочину і потребує перевірки судово-психологічною експертизою та іншими доказами, а психолог мусить зважати на навіюваність, ризик імплантування хибних спогадів, підведення до «потрібної» відповіді та можливу мотивацію дитини казати неправду. Матеріал адресовано психологам, слідчим, судовим експертам і суддям.

Ключові слова: анатомічні ляльки, опитування дитини, дитина-свідок, сексуальне насильство щодо дітей, навіюваність, хибні спогади, відкриті запитання, межі компетенції психолога, судово-психологічна експертиза, кримінальне провадження.

Anatomical Dolls as a Psychologist's Technique in Working with Children and Psychological Features of Obtaining Truthful Testimony from Children Regarding Crimes Committed Against Them (Sexual, Psychological, Physical Abuse, etc.) or Witnessed by Them

Nazarov O. A.

Abstract. Children who have experienced or witnessed sexual, psychological or physical abuse often lack the words to describe what happened, while their figurative memory is usually better developed than verbal-logical memory. The article examines the anatomical doll as an interviewing aid

that lets a child show rather than tell, and weighs this benefit against the risk of suggestion. Drawing on his forensic practice and on research into child witness suggestibility and false or “recovered” memories (Ceci and Bruck; Shaw and Porter, among others), Nazarov O. A. sets out a four-stage procedure: preparing the child, including a truth-versus-lie exercise; taking account of age and sex; questioning with open-ended questions only; and drafting a report that records the psychologist's questions and the child's answers verbatim, without legal assessment. Dolls are argued to be useful from about four years of age, when role play develops, and especially with preschoolers, younger schoolchildren, boys and children with intellectual delay. Neutral wooden dolls with correct body proportions but without genitalia are recommended to reduce suggestive cues, although the arguments for anatomically detailed dolls are also presented. The paper reviews why children keep silent about abuse (fear, shame, threats, gifts, induced guilt, disbelief by adults, loyalty to a relative) and lists actions beyond a psychologist's competence, such as conducting one's own “investigation”, deciding whether abuse occurred or making promises to the child. A child's demonstration of abuse with a doll does not by itself prove an offence and must be verified by forensic psychological examination and other evidence.

Keywords: anatomical dolls, child interviewing, child witness, child sexual abuse, suggestibility, false memories, open-ended questions, psychologist's competence, forensic psychological examination, criminal proceedings.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 16.07.2023; у номері — 31.08.2023; DOI:* ***10.53672/ej.1.2023.04***[1].

Повний текст

Текст статті. В роботі психолога з дітьми, які зазнали сексуального, психологічного або фізичного насильства часто виникають ситуації коли дитина має розказати, які дії відносно неї вчинив правопорушник. Проте, дітям через різні вікові та особистісні особливості буває іноді важко пояснити або підібрати слова, щоб розповісти психологу чи слідчому, суду, що саме сталося. Найчастіше у дітей найбільше розвинута образна память ніж логіко-смислова, тому дітям буває легше показати, ніж пояснити словами: які були дії зловмисників, хто брав участь, в чому вони були вдягнуті. **В якості компенсації слабо розвинутої мови у дитини може виступати анатомічна лялька, яку може використовувати психолог або слідчий і на якій дитина може все продемонструвати.** Однак, лялька повинна мати правильні пропорції людського тіла для адекватного її сприйняття дитиною, але без характерних людських ознак і особливостей щоб не допустити включення мимоволі асоціативної уяви у дитини, яка призведе до вигадування не існуючих подробиць. **Дитина має пригадувати та розповідати деталі події відповідаючи ТІЛЬКИ НА ВІДКРИТІ питання психолога або слідчого.**

Сучасне розуміння анатомічної ляльки включає поняття іграшки яка має форму людини та обов’язково відповідає розвитку правильного пропорційного тіла людини, а також у разі проведення заходів з сексуального розвитку дитини та з урахуванням змісту такої роботи може мати хоча б один з перерахованих критеріїв:

- наявність статевих органів,

- наявність молочних залоз,

- наявність волосяного покрову на тілі.

Проте, наявність ознак статі, волосся в ляльок є не обов'язковим і в деяких випадках може навпаки травмувати дитину і блокувати пригадування минулих подій ніж допомагати встановити обставини злочину. Так, за даними американських дослідників, у середині 1990-х років, американські психологи провели дослідження, яке показало, що 3—5-річні діти не завжди відрізняють фантазію від дійсності і, дуже схильні до навіювання. Якщо дорослий кілька разів задає дитині те саме питання, дитина починає відповідати за підказкою. В одному з експериментів у Корнеллському університеті трирічні діти піддавалися медичному огляду, лікар їх роздягав, але не чіпав їх статевих органів. Все це фіксувала відеокамера. Але коли потім дітей питали, показуючи статеві органи на ляльці і запитуючи: "а тут лікар тебе чіпав?", - 38 відсотків дітей відповіли "так". Без ляльки, при задаванні питання психологом «дитячою» мовою, кількість хибних відповідей досягла взагалі 70 процентів [Coleman D., 1993].

Методика застосування психологами анатомічних ляльок з дітьми в слідчій діяльності складається з наступних етапів:

Перший етап. Підготовка дитини до опитування із застосуванням анатомічної ляльки. Анатомічна лялька, допомагає дітям згадати цілу низку подробиць, оскільки спрацьовує образна пам'ять та починають згадуватися деталі про які при звичайній розмові дитина просто не може пригадати. Практика показує, що, починаючи з приблизно з чотирьох років, дитина вже може образ себе перенести на ляльку тобто умовно назвати ляльку своїм ім'ям. **Звертає на себе увагу той факт, що застосування анатомічних ляльок до чотирьох років є не ефективним, оскільки такий процес як сюжетно-рольова гра, починається розвиватися у дитині лише приблизно з 4 років.** Під час використання анатомічної ляльки психолог починає з того, що представляє дитині ляльку і пропонує їй уявити, що лялька і є ця дитина. Потім психолог просить показати на ляльці різні частини тіла. Наприклад: Де твоя рука? Де твоя нога? Де твій ніс? тощо. Крім того, психолог має попередити дитину, що ця лялька не для гри, а для того, щоб показати, що сталося. Після чого потрібно провести з використанням ляльки вправу на вміння розрізняти правду дитиною. Так, на початку цієї вправи психолог просить дитину пояснити, чим відрізняється правда від неправди та просить дитину говорити правду під час розмови. Наприклад: «Я хочу тобі проговорити правило перед тим, як ми з тобою почнемо спілкуватися. Воно називається «говорити правду». «Чи знаєш ти, як дотримуватись цього правила? Я тобі пропоную гру, щоб пояснити це. Поглянь, у тебе дві ноги. Якщо я скажу, що в тебе три ноги? Це правда чи обман?». Психолог використовує анатомічну ляльку аби виконати разом з дитиною перед початком опитування цю вправу. Доцільно також щоб дитина прокоментувала ляльку, наприклад, можна запитати у неї про те, яка будова тіла людини та ляльки відповідає правді, а яка ні. Навести приклади та питання щодо будови тварин, риб тощо.

Другий етап. Врахування віковий та статевих особливостей дітей під час підготовки до опитування із застосуванням анатомічної ляльки. Психолог повинен зібрати інформацію про психологічні вікові та статеві особливості дитини, яка буде опитуватися. Анатомічні ляльки мають обмеження та особливості щодо використання з дітьми лише певного вікового періоду. Так, ляльки особливо корисні з дітьми дошкільного віку, тому що діти мають низький рівень словникового запасу для розгорнутої розповіді, що і як було, а також з дітьми молодшого шкільного віку, тому що словниковий запас у них

вже достатній для розповіді, але вони можуть перебувати під впливом внутрішній емоційних станів, наприклад збентеженості що може заважати їм логічно розповісти хронологію всіх подій, які сталися. З практики, анатомічні ляльки дуже ефективні з дітьми-хлопчиками, тому що нерідко хлопчикам, може бути психологічно складніше розповідати про минулі події, ніж дітям-дівчаткам. Також при наявності у дитини проблем у відставанні в розумовому розвитку, анатомічні ляльки є зазвичай просто незамінні.

Третій етап. Проведення психологом опитування дитини із застосуванням анатомічної ляльки. Психолог пропонує дитині показати обставини, які вона пригадує на ляльці відповідаючі на відкриті питання психолога або слідчого, суду: які дії відносно тебе були вчинені?, як тебе торкались?, яка була позиція або положення твого тіла або як ти сиділа, лежала?, що було на початку, а що було далі?, чи знаєш ти хто тебе торкався (вдарив)?, де ти бачила людину, яка тебе торкалася до цього? чи можеш його описати? в чому він був одягнутий? тощо. Практика показує, що емоційно дитині взаємодіяти з лялькою набагато комфортніше, в тому числі розповідати на питання психолога про те, що трапилося.

Четвертий етап. Узагальнення отриманих результатів та складання довідки (висновку, звіту). За результатом проведення опитування дитини із застосуванням анатомічної ляльки, психолог відповідно до вимог нормативних документів складає довідку (висновок, звіт). У довідці психолог відображає дослівно свідчення дитини під час опитування та задані психологом відкриті питання дитині без надання правової оцінки дитячим свідчення і примушування дитини до відповіді на питання!

Практична порада з досвіду! Психологам, слідчим рекомендується мати дерев'янні анатомічні ляльки з правильною фізіологічною пропорцією тіла або з іншого матеріалу без характерних фізіологічних особливостей. У якості прикладу нище наведені фото дерев'яних анатомічних ляльок, які можна ефективно використовувати в слідчій роботі. На даний момент не має жодних досліджень коли наявність на анатомічних ляльках статевих органів людини, допомагає психологу або слідчому у встановленні скоєння протиправних дій щодо дитини, оскільки дитина показує дії правопорушника на ляльці як проекції себе. Потрібно мати на увазі, що дитина будь яку нову іграшку чи анатомічну ляльку буде уважно роздивлятися і звичайно її увага може відразу привертатися до всього, що є на неї. Так як розбещення та торкання статевих органів дитини є кваліфікуючими ознаками злочину у разі якщо дитина вказує на такі дії злочинця тобто їх називає або показує куди саме торкався правопорушник, то на нашу думку, відсутність будь яких підказок щодо статевих органів або акцентуючих увагу статевих фізіологічних особливостей на анатомічній ляльці, допомагає уникнути ситуацій коли дитина може надати хибні покази під впливом навіювання, хибних спогадів, підведення до відповіді тощо. Нейтральна анатомічна лялька, яка не має статевих фізіологічних особливостей, на нашу думку, може виступати ефективною проекцією для дитячих спогадів. Оскільки в такому разі вона буде не структурована за своїм зображенням, крім анатомічно пропорційного її тіла. За нашим досвідом, чим меньше психолог скоїть помилок щодо опитування дитини, які в подальшому будуть виявлені іншою стороною або судом та стануть недоліком слідства, тим краще буде як для слідства, яке залучає психолога, так і для самого психолога. **На теперішній час анатомічні дерев'яні ляльки у вільному продажі пред-**

ставлені у трьох варіантах зросту 11,4, а також 14 та 20, 22, 30 сантиметрів, що дозволяє їх використати у різних ситуаціях опитування дитини.

Дерев'яна анатомічна лялька дозволяє задавати статичні та динамічні положення, характерні для людського тіла, що значно полегшує демонстрацію дій, які пригадує дитина. **У неї гнучкі:** руки; кисті; ноги; ступні; стегна; голова.

Не рекомендується для використання анатомічні ляльки в ході проведення слідчих дій, які зображені зі статевими органами на фото нижче для не завдання вто-

ринної травматизації дитини під час її опитування психологом або слідчим, судом тощо та уникнення ситуацій коли дитина може надати хибні покази під впливом навіювання, хибних спогадів, підведення до відповіді.

Деякі причини, які називають психологи на користь прийняття рішення щодо застосування саме анатомічних ляльок зі статевими органами:

- маленькі діти, яких миють дорослі та в яких не сформовано відчуття власних меж за "правилом трусиків" можуть не вказувати на особливості торкання і вважати це нормою, особливо, коли це були приємні відчуття,

- у справах зі зміною статті з розбещення до проникнення, саме наявність статевих органів у анатомічній ляльці дозволяє встановити факт протиправних діянь щодо дитини під час її опитування.

При розгляді факторів, які спонукають дітей до мовчання про скоєне відносно них насильство, психологу потрібно знати причини такої поведінки дитини, а саме:

- дитячий страх,

- дитячий сором,

- бажання захистити себе та близьких, запобігти проблемам,

- відсутність у дитині слів для описання події у внутрішньому словнику, не розуміння причинно-наслідкових зв'язків вчинених відносно неї дій,

- наявність шокового стану, який ускладнює розуміння дитиною того як описати те, що сталося,

- не бажання дитини згадувати неприємні події, оскільки це завдає дитині психологічної болі і викликає неприємні відчуття.

Розглянемо більш детально особливості вказаних факторів та інших причин приховування дитиною інформації про скоєний відносно неї злочин.

Перша це дитячий страх і сором. Насильник може загрожувати фізичною шкодою дитині, казати, що завдасть шкоди не тільки дитині, а і її близьким. Може погрожувати моральною шкодою, а саме казати, що розповість все друзям дитини, у її школі, і що вони про дитину почнуть погано думати.

Друга - бажання дитини захистити себе та своїх близьких, запобігти проблемі через погрозу покаранням. Тобто як що дитина розкаже про насильство, то на неї розгніваються батьки та ще й її покарають. Дитина може вірити і мовчати, побоюючись покарання. **Злочинець може погрожувати розпадом сім'ї дитини, в тому числі погрози можуть бути і потраплянням близьких до в'язниці.** Загалом варіантів погроз дитини з боку злочинців може бути багато.

Третє - ґвалтівники можуть "купувати" мовчання дітей подарунками. Цей метод працює краще з маленькими дітьми, з дорослими частіше діють страхом чи давлять на сором.

Четверте - злочинець часто може вселяти дитині відчуття провини в тому числі сором, що вона сама винна у тому, що сталося. Тобто дитина сама спровокувала, сама "напросилася" або дитині самій навіть "сподобалося"... і тоді сором у дитини ще більше може посилюватися.

П'яте - злочинець може вкласти в голову дитині думку, що їй все одно ніхто не повірить, і дитина вирішує - ну, якщо ніхто не повірить, то і говорити не буду. До речі, бувають випадки, коли навіть якщо дитина і розповість своїм батькам про насильство, але батьки і справді їй не вірять, а часом ще й сердяться за такі розповіді та карають.

Шосте - дитина може бути сама сильно збентежена тим, що трапилося, у неї можуть бути дуже змішані, суперечливі відчуття, і вона може перебувати у стані заплутаності, спантеличеності. Наприклад, коли про секс вона нічого чи майже нічого не знає і не віть не знає як це називається і мовчить, бо сама ніяк не може в цьому розібратися.

Сьоме - ґвалтівник може бути знайомій дитині, але нерідко трапляється, що дитина зберігає це в таємниці, тому що людина їй рідна та близька, вона її любить і своїм мовчання може оберегати. На приклад, в ситуаціях інцесту дитина нерідко мовчить ще й тому, що хоче вберегти іншого з батьків від неприємних новин, оскільки вважає, що може втратити сім'ю.

Поряд з ефективними прикладами використання анатомічних ляльок при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей є і критика їх використання та сумніви у здатності дитини об'єктивно пригадати певну подію насильства взагалі. Проте можна згадати дослідження Coleman D. в 1993 році, де використання анатомічних ляльок призвело лише до 30 відсотків (70% правдивих свідчень) хибних пригадувань дитиною, тоді як їх не використання, а лише спілкування психолога з дитиною, навіть при оголошенні психологом питань «дитячою» мовою призвело до кількість хибних відповідей дитини, які взагалі дорівнювали 70 відсотків (30% правдивих свідчень).

І так, критерії, які можуть призводити до неправдивих відповідей дітей і тому мають бути обов'язково враховані психологами, які залучаються до опитування дітей в кримінальних провадженнях:

1) використання анатомічних ляльок може бути джерелом недостовірної інформації, оскільки не можна з упевненістю судити про те, чи дійсно дитина зазнала сексуального насильства, навіть якщо дитина зображує за допомогою ляльки акт такого насильства, оскільки відносно дитини має бути проведена судово-психологічна експертиза та збір інших доказів можливого насильства (медична експертиза, покази свідків, тощо),

2) найпоширенішими причинами повідомлення дітьми неправди є:

1) схильність дитини до навіювання,

2) імплантування дитині хибних спогадів значимими для неї дорослими (психологом, батьками, близькими дорослими тощо),

3) підведення дитини до надання "потрібних" відповідей значимим дорослим (психологу, слідчому тощо),

4) діти можуть брехати за наявності у них причин казати неправду та сформованої мотивації на приховування інформації або її викревлення чи спотворення (Bruck & Cecі 1993).

Американські психологи Джулія Шоу з London South Bank University та Стівен Портер з British Columbia University в 2015 році вперше в історії провели контрольований експеримент із "вживленням" шляхом звичайної розмови фальшивих спогадів людині. Під час експерименту, дослідники повідомили, що вони вивчають відновлення далеких спогадів у людей. Далі психологи тричі опитували учасників експерименту у стилі поліцейського допиту, використовуючи техніки розширення уяви і пригадування шляхом підсказування того, що могло бути у минулому. При цьому вони активно робили припущення про те, що допитувані у підлітковому віці брали участь у скоєнні злочину - крадіжці чи озброєному нападі - і за це потрапили до поліції. **70% учасників у кінці експерименту визнали ці припущення своїми власними спогадами хоча об'єктивно це не відповідало дійсності.**

В подальшому американський психолог Джулія Шоу була знята в документальному фільмі в США під назвою «Хакери пам'яті» в якому були розкриті нові розробки в науці про пам'ять людини та пригадування минулої інформації. Режисер фільму Anna Lee Strachan. Фільм вийшов для показу в США 10 лютого 2016 року. Переглянути документальний фільм можна за посиланням: https://www.youtube.com/watch?v=HVd0FfCSupI (дата останнього звернення: 16 липня 2023).

За даними американських та європейських психологів-дослідників свідчень дитини, коли йдеться про маленьких дітей, особливого значення набуває ступінь достовірності їх розповідей про сексуальні замахи дорослих щодо них. Так, класичний психоаналіз, починаючи з З.Фрейда, схильний був вважати, що **"діти брешуть, видаючи уявне за дійсне"**. У 1980-х роках у західній сексології взяла гору нова тенденція — першим правилом стала вимога **«Дитині потрібно повірити»**. Але після того, як рухнули кілька гучних скандальних судових процесів, побудованих на **вимучених несумлінними і упередженими слідчими та психологами дитячих свідчень**, маятник знову хитнувся в протилежний бік недовіри до показів дитини. У червні 1997 року земельний суд у місті Майнці (столиця федеральної землі Рейнланд-Пфальц, Германія) виправдав усіх обвинувачених за найгучнішим в історії Німеччини судовим процесом, який тривав три роки і в ході якого 24 чоловіки звинувачувалися в розбещенні 16 шести-восьми річних дітей. **«Безперечно, всі ці діти — жертви», — сказав голова суду. — «Вони жертви цього процесу та тих, хто його затіяв»**. На теперішній час, до дитячих показань потрібно ставитися обережно і в жодному разі не навіювати дітям того, що очікує від них слідчий. Особливо недостовірні так звані **«відновлені спогади»** про дитячі психічні травми, нібито отримані в результаті зґвалтування або розбещення, пам'ять про які була витіснена зі свідомості дитини, а потім, через багато років, нібито «відновлена» різним способом знову. У січні 1991 року відома американська газета «Нью-Йорк Таймс» публікувала статті з такими заголовками: «Суди починають поважати пам'ять про дитячі травми», а вже починаючі з 1994 року, в цій ж самій газеті назви статей почали змінюватися на «Сумнівні спогади дітей» або «Чи було те, чого не було?».

Також психологи мають враховувати критерії поведінки, які будуть виходом за межі компетенції психолога, який працює з дітьми:

1) проведення самостійного "розслідування" та збір інформації про дитину / обставини події,

2) визначати чи було насильство чи ні,

3) перекладати на дитину відповідальність за рішення щодо повідомлення до правоохоронних органів,

4) надавати коментарі на рахунок результативності проведення розслідування,

5) здійснювати деталізацію обставин подій до момента відібрання поліцією показів від дитини,

6) надавати обіцянки (наприклад, "Його/її посадять, якщо ти розкажеш").

Висновки. Беззаперечним є той факт, що використання при проведенні слідчий дій з дітьми є ефективність анатомічних ляльок, що підтверджується експериментальними даними [Coleman D., 1993], які здобуті в ході дослідження особливостей їх використання з дітьми 3-5 років. Проте, потрібно пам'ятати про найпоширеніші причини повідомлення дітьми неправди щоб не потрапити в пастку притягнення невинної дорослої особи до відповідальності за злочини, які вона не скоювала: 1) навіюваність психіки дитини, 2) можливість імплантування психологом, батьками, близькими дорослими хибних спогадів в пам'ять дитини, 3) підведення дитини до відповідей яку від неї хочуть почути, 4) повідомлення дітьми неправдивих даних може відбуватися у тому числі і через наявність у дитини сформованої мотивації казати неправду з різних причин (Bruck & Ceci 1993).

Використані джерела:

Ceci, S. J., & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. Psychological Bulletin, 113(3), 403–439. https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.403

Coleman D. Studies reveal suggestibility of very young as witnesses. // The New York Times, June 11, 1993, p. A23. https://www.nytimes.com/1993/06/11/us/studies-reveal-suggestibility-of-very-young-as-witnesses.html

Brandon S, Boakes J, Glaser D, Green R. Recovered memories of childhood sexual abuse: Implications for clinical practice. Br J Psychiatry 1998;172:296–307. https://doi.org/10.1192/bjp.172.4.296

Richard Green M.D., J.D. Recovered Memories of Childhood Sexual Abuse: The Unconscious Strikes Back or Therapist-Induced Madness? // Annual Review of Sex Research, Volume 5, Issue 1 (1994), pp. 104—121; https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10532528.1994.10559894

Goldstein, E., & Farmer, K. (1993). True stories of false memories.Boca Raton, FL: SIRS Books. - 527 p.

Okami P. «Child perpetrators of sexual abuse»: The emergence of a problematic deviant category. // Journal of Sex Research, 1992, vol. 29, №1, pp. 109—130. https://www.jstor.org/stable/3812693

Knowing When to Stop: A Memoir. Ned Rorem. N. Y.: Simon & Schuster, 1994. 608p.

Shaw, Julia and Porter, Stephen. 2015. Constructing Rich False Memories of Committing Crime. Psychological Science 26(3). January 14: p. 1-11 https://doi.org/10.1177/0956797614562862.

Shaw, Julia. 2016. The Memory Illusion. Remembering, Forgetting, and the Scienceof False Memory. London: Random House: 288 p.

Rola J. Yamini, Repressed and Recovered Memories of Child Sexual Abuse: The Accused as "Direct Victim", 47 Hastings L.J. p. 551-580 (1996). URL: https://repository.uclawsf.edu/hastings_law_journal/vol47/iss2/6/

Pope HG Jr, Hudson JI. Can memories of childhood sexual abuse be repressed? Psychol Med 1995;25:121–6. https://doi.org/10.1017/S0033291700028142

Feldman-Summers S, Pope KS. The experience of “forgetting” childhood abuse: A national survey of psychologists. J Consult Clin Psychol 1994;62:636–9. https://doi.org/10.1037/0022-006X.62.3.636

Herman JL, Schatzow E. Recovery and verification of memories of childhood sexual trauma. Psychoanalytic Psychology 1987;4:1–14. https://doi.org/10.1037/h0079126

Hovdestad WE, Kristiansen CM. A field study of“false memory syndrome”: Construct validity and incidence. J Psychiatry Law 1996; 24:299–338. https://doi.org/10.1177/009318539602400208

Brandon S, Boakes J, Glaser D, Green R. Recovered memories of childhood sexual abuse: Implications for clinical practice. Br J Psychiatry 1998;172:296–307. https://doi.org/10.1192/bjp.172.4.296

Chu JA, Frey LM, Ganzel BL, Matthews JA. Memories of childhood abuse: Dissociation, amnesia, and corroboration. Am J Psychiatry 1999;156:749–55. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10327909

Good MI. The reconstruction of early childhood trauma: Fantasy, reality, and verification. J Am Psychoanal Assoc 1994;42:79–101. https://doi.org/10.1177/000306519404200106

Mazzoni G, Memon A. Imagination can create false autobiographical memories. Psychol Sci 2003;14:186–8. https://doi.org/10.1046/j.1432-1327.1999.00020.x

Merskey H. Prevention and management of false memory syndrome. Advances in Psychiatric Treatment 1998;4:253–62, 369–71. https://doi.org/10.1192/apt.4.5.253

Додатково, **Переказати кошти для допомоги Збройним Силам України та гуманітарної допомоги з платіжної картки**

Традиційно, нагадуємо користувачам журналу, що науковий журнал запроваджив надання послуг **«Консультація»: запит на проведення судово-психологічної експертизи за різними підставами, у тому числі відшкодування моральної шкоди завданою військовими злочинами, із застосуванням поліграфа** на замовлення зацікавлених осіб, суду, правоохоронних органів згідно процесуальних кодексів. - URL: http://expertize-journal.org.ua/konsultacia **Телефон для термінового дзвінка судовому експерту:** +38 093 476 72 60 (Viber, Telegram, Whatsapp).

Звертаємо увагу, організація проведення професійних консультацій всім зацікавленим, здійснюється членом Президії Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, головним редактором журналу, атестованим судовим експертом психологом (поліграфологом), кандидатом психологічних наук, доцентом Назаровим Олегом Анатолійовичем.

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

кандидат психологічних наук, доцент
Назаров Олег Анатолійович

атестований судовий експерт з правом
проведення експертиз за експертною спеціальністю
14.1 "Психологічні дослідження", поліграфолог

Україна,
02024, Київ,
вул. Магнітогорська, 1б, оф. 304,
E-mail: 2825818819@mail.gov.ua

Тел: +38 (044) 228-76-15
+38 (093) 476-72-60
+38 (098) 011-85-63

Офіційній Інтернет-сайт щодо призначення та проведення судово-психологічної експертизи, судового експерта психолога (поліграфолога) Назарова О.А. (свідоцтво Міністерства юстиції України від 09.07.2020 №2035)

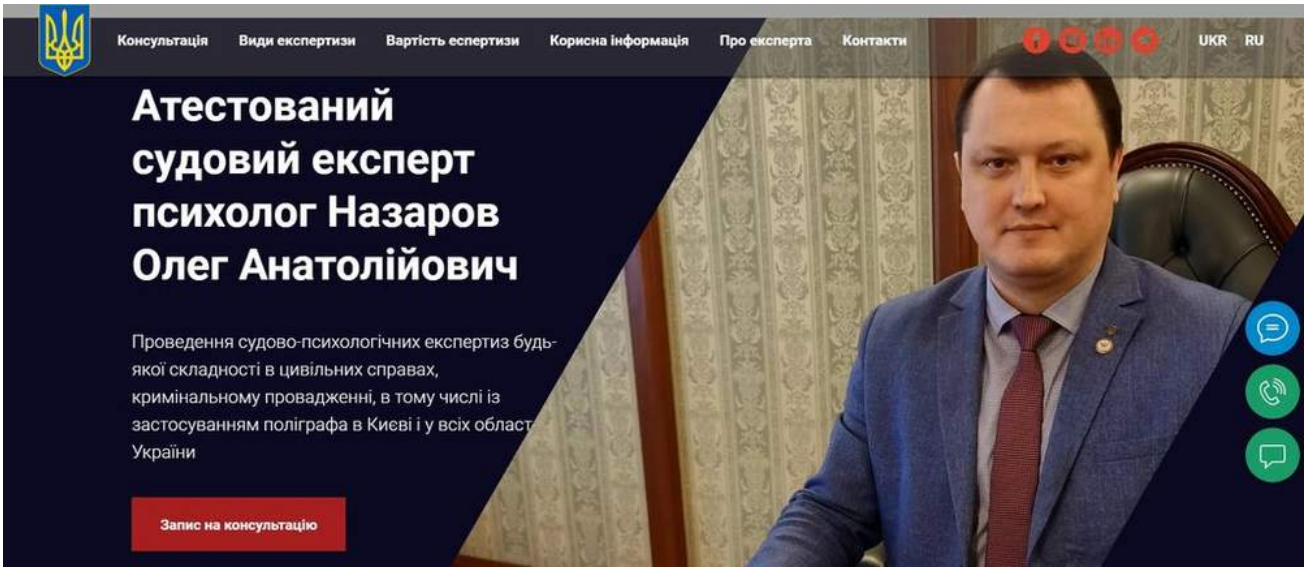

Офіційний Інтернет-сайт щодо призначення та проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа, тестувань на поліграфі в Україні за міжнародними стандартами (поліграф EyeDetect, розробник Converus Inc., USA)

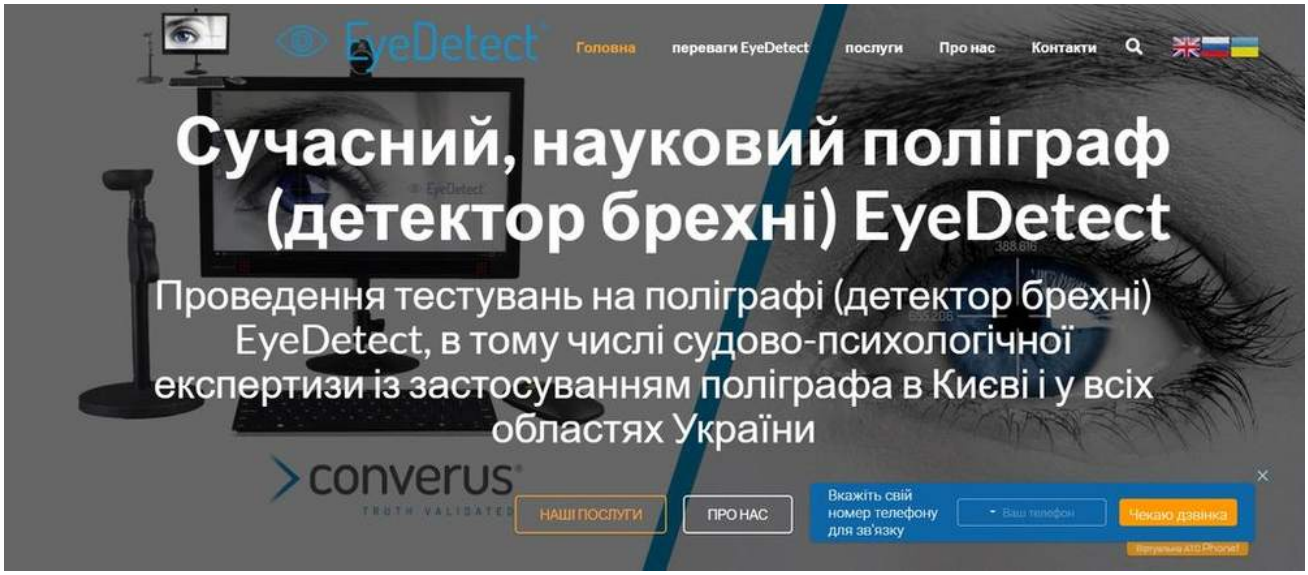

Продаж портативного обладнання для поліграфа **Mobi підлокітники Polygraph в Україні (Схвалено президентом Міжнародного співтовариства поліграфологів, ISOPE, США)**

В Україні затверджена кваліфікаційна характеристика професії «Поліграфолог» та 25 жовтня 2021 року уведена сама професія «Поліграфолог» змінами № 10 до Національного класифікатора професій ДК 003:2010

Надання послуг щодо розробки та проведення групових тренінгових занять за різними напрямами судово-психологічної експертизи в сучасному судочинстві, у тому числі із застосуванням поліграфа

Незалежній не державній професійній атестованій судово-психологічній експертизі в Україні бути: історія однієї перемоги або про можливість призначення першої недержавної професійної атестованої судово-психологічної еспертизи з 09 липня 2020 року

Електронна бібліотека судді, адвоката, психолога, батьків: «Допит, опитування дитини в суді». Методичні рекомендації, нормативні документи, постанови Верховного Суду

Огляд змін до законодавства України: процесуальний статус спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки з 1 липня 2020 року

Електронна бібліотека правозахисника України. Серія: Застосування рішень Європейського суду з прав людини в українському судочинстві

Електронна бібліотека судді України: квітень 2020 року (більше 70 книг)

Колекція зразків клопотань про відкладення розгляду справи у зв'язку із впровадженням карантину та типові зразки заяв, які подаються до суду станом на 20 березня 2020 та оголошення ДСА України від 19 березня 2020

І на останок **щодо професійного розвитку, актуальні вакансії можна переглянути** на сайті - Jooble (потрібно на тиснути, щоб перейти за посиланням).

References

1. Nazarov O. A. Anatomichni lialky yak tekhnika roboty psykholoha z ditmy ta psykholohichna osoblyvist otrymannia pravdyvykh svidchen vid ditei po zlochynakh, yaki buly vidnosno nykh skoieni (seksualne, psykholohichne, fizychne nasylstvo toshcho) abo svidkom yakykh vony buly [Anatomical Dolls as a Psychologist's Technique in Working with Children and Psychological Features of Obtaining Truthful Testimony from Children Regarding Crimes Committed Against Them (Sexual, Psychological, Physical Abuse, etc.) or Witnessed by Them]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2023. Vol. 8, No. 4 (46). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.1.2023.04. URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/9552-anatomichni-kukli-yak-tekhnika-roboti-psikhologa-z-ditmi-ta-dostovirnist-pokaziv-ditini-po-zlochinakh-yaki-buli-vidnosno-nikh-skoeni-seksualne-psikhologichne-fizichne-nasilstvo-toshcho (onovlena versiia vid 07.11.2026). [in Ukrainian].